

NÉMETORSZÁG ÉS NÉPCSOPORTJAI

CZÁBOCZKY SZABOLCS*

A Deutscher Kulturverband és a Deutscher Turnverein korai tevékenysége a Szepességen (1922–1935)

The Early Activities of the Deutscher Kulturverband and the Deutscher Turnverein in the Spiš region (1922–1935)

ABSTRACT: The aim of the paper is to examine the activity of the Deutscher Kulturverband (German Cultural Association) and the Deutscher Turnverein (German Turner Organisation) and its impact on the German-speaking population of the Spiš region from the founding of the first local organisations until the 1935 Parliamentary Elections.

KEYWORDS: Deutscher Kulturverband, Deutscher Turnverein, csehszlovákiai németiség

A történelmi Szepes vármegye több okból kifolyólag a mai Szlovákia legkutatottabb tereinek egyike. A kiemelkedő értékkel bíró kulturális örökség mellett a vallási és nemzetiségi sokszínűség, illetve a lokális identitás (cipszer öntudat) kialakulásának vizsgálata is arra ösztönzi a kutatókat, hogy a régi Szepesség lakóinak mindennapjait fokozatosan feltárják.¹ Igényes szlovák helytörténeti munkák kötődnek

* A szerző történész, a somorjai Fórum Intézet munkatársa. E-mail: czaboczky@gmail.com

¹ A magyarországi kormányzat a „kevésbé magyar” hangzású, nem magyar ajkúak által lakott települések neveit az 1890-es években megváltoztatta, amely Szepes vármegye több községét is érintette. Tekintettel arra, hogy tanulmányomat magyar nyelven írom, a magyarosított formát fogom használni annak tudatában, hogy azt a helyi lakosok javarészt a hivatali ügyintézés során használták. A magyar településnevek után következő zárójeles részekben, illetve alkalmanként a lábjegyzetekben tüntetem fel azok szlovák és német megfelelőjét. A cseh- és morvaországi területeken fekvő településeket cseh formájukban közlöm, majd zárójelben német megfelelőjüket is. A személynevek esetében három csoportot különböztetek meg: 1.) Kizárólag német formában közlöm a mai Csehország és Németország területéről származó, tevékenységükből következtetve német identitású illetők neveit. 2.) A történelmi Magyarország területén, 1918 előtt született, illetve a Szepességhez valamilyen formában köthető

Ivan Chalupecký (1932–2020) és Jozef Sulaček (1931–2023) nevéhez, amelyekből a Lőcse (Levoča, Leutschau), Merény (Vondrišiel/Nálepkovo, Wagendrüssel), illetve Poprád (Poprad, Deutschendorf) történetéről szóló köteteket érdemes kiemelni. Annak ellenére, hogy Peter Zmátlo (1965–2022) egy nagy lélegzetvételű kötetet adott ki a két világháború közötti Szepesség kulturális életéről, a hangsúly elsősorban a szlovák és cseh illetőségű szervezetekre és személyekre helyeződött, a szepesi németek és magyarok tevékenysége kapcsán – a pozitivisták információközlésén túl – nem jutott messzesemenő következtetésekre.² A szepesi német ajkú lakosság mindennapjait jelentősen befolyásolta a csehszlovák adminisztráció bevezetése, hiszen amellet, hogy a nagyfokú önkormányzatisággal rendelkező városokat nagyközségekké fokozták le, az 1923. január 1-jén hatályba lépő új közigazgatási törvény alapján Szepes megye területét a Tátraaljai (Podtatranská veľžupa) és a Kassai nagyzsupa (Košická veľžupa) kettéválasztották.³ A korábbi fősolgabírói járások határai kisebb változásoktól eltekintve változatlanok maradtak, amelyek területén – különböző arányokban – kivétel nélkül éltek magukat német nemzetiségűnek valló egyének az 1921-es és az 1930-as népszámlálások adatai alapján. Legnagyobb számban a Késmárki (Kežmarok, Kesmark), Gölnicbányai (Gelnica, Göllnitz) és Poprádi járásban reprezentálták magukat, azonban szórványjelleggel jelen voltak az Iglói (Spišská Nová Ves, Zipser Neudorf), Lőcsei, Ólublói (Stará Ľubovňa, Altľublau) és Szepesófalui (Spišská Stará Ves, Altendorf) járásokban is. A történelmi vármegyehatáron kívül eső, azonban ahhoz közel fekvő, németek által lakott községeket (Dobsina, Alsómeccenzéf, Felsőmeccenzéf, Stósz)⁴ is a szepesi német nyelvshizgethez sorolom. Tanulmányom térbeli vizsgálata a fentebb említett járásokon kívül a felsorolt bányásztelepülésekre is kiterjed.

A közigazgatásban történt változásokon túl a szepesi némettség egy olyan népcsoporttal került kapcsolatba már az impériumváltás éveiben, amellyel addig csupán elvétve találkozott: a Cseh- és Morvaország határ menti régióiban élő németekkel. A Késmárkon megjelenő *Karpathen Post* hetilap 1920. január 24-én közölte a szerkesztőség azon felhívását, amelyben egy egységes szepesi német

személyeknél legalább egyszer németül és magyarul is feltüntettem. 2a.) Tekintettel arra, hogy írásom szereplőinek nagy hányada a címben feltüntetett egyesületek tagjai voltak, neveik az első feltüntetés után német formában fognak ismétlődni. 3.) A bizonyíthatóan szlovák és magyar identitású egyének neveit értelemszerűen szlovák, illetve magyar változatban közlöm.

² A szepesi némettség két világháború közötti történetének historiográfiájáról lásd: Czáboczkó Szabolcs: Szepesi németek az első Csehszlovák Köztársaságban. Historiográfiai áttekintés. *Századok*, 2023/3. 587–600.

³ Ilyés Zoltán: „A Szepesség a szepesieké”. Szepesi német autonómiatörekvések és lojalitáskényszerek a két világháború között. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Budapest: Balassi Kiadó, 2005. 195.

⁴ Dobšiná, Dobschau; Nižný Medzev, Untermetzenseifen; Vyšný Medzev, Obermetzenseifen; Štós, Stooß.

párt létrehozásának igényét fogalmazták meg.⁵ A Szepesi Német Párt (Zipser Deutsche Partei, ZDP) alakuló gyűlését március 22-én tartották a késmárki Iparosok és Kereskedők Kaszinójában, amelyen a jelenlévők arról is döntöttek, hogy Julius Andreas Hefty⁶ és Tibor Kéler⁷ képviselőjelöltként, Alexander Bugschot⁸ pedig szenátorjelöltként indítják az 1920. április 18-i, illetve 25-i nemzetgyűlési választásokon az Országos Keresztényszocialista Párt (OKP) kassai (Košice, Kaschau) választókerületi listáján.⁹ A pártalakulást megelőzően annak alapító vezetői már kapcsolatban álltak a szudétanémet¹⁰ pártok olyan képviselőivel,

⁵ Aufruf zur Organisation einer Zipser Deutsche Partei. *Karpathen Post*, 1920. január 24.

⁶ Hefty Gyula Andor/Julius Andreas Hefty (1888–1957) tanár, hegymászó, újságíró, svájci származású család fiaként született Pozsonyban (Bratislava/Prešporok, Pressburg). Az impériumváltás előtt a késmárki kereskedelmi iskola pedagógusa volt, viszont nem volt hajlandó letenni a csehszlovák hűségesküt, emiatt az állami alkalmazásból elbocsátották. 1918 novemberre és decembere folyamán aktív tevékenységet folytatott Magyarország területi integritásának fenntartásáért. A Szepesi Köztársaság egyik ötletgazdája volt, amelynek kikiáltását a késmárki németiség 1918. december 7-i nagygyűlésére tervezték, arra azonban végül nem került sor. A Szepesi Köztársaság Magyarország kondomíniumaként működött volna, amelynek ötletét a wilsoni önmeghatározáshoz való jogra alapozták. 1919 második felében a Késmárki Szociáldemokrata Párt titkára volt, amely a ZDP szervezeti alapját biztosította. A ZDP megalakulását követően a párt főtítkári szerepét látta el, és annak irányvonalának meghatározásában fontos szerepet játszott. Rendezetlen állampolgársága miatt 1922 végén visszavonult a pártpolitikától, és elsősorban a Magyarországi Kárpátgyűlés csehszlovákiai jogutódja, a Karpathenverein késmárki titkáráként tevékenykedett. Csehszlovákiában, Magyarországon és Németországban több ismeretterjesztő, propagációs előadást tartott a Magas-Tátráról, illetve annak növény- és állatvilágáról.

⁷ Kéler Tibor/Tibor Kéler (1885–1957) ügyvéd, régi késmárki polgári család leszármazottja, 1918 előtt a Nemzeti Munkapárt országgyűlési képviselője volt a Késmárki fősolgabírói járás részéről. Hefty mellett a Szepesi Köztársaság másik ötletgazdája, illetve több szepesi részvénytársaság igazgatótanácsának tagja (például a Szepeségi Bank rt., a Poprádvölgyi helyi érdekű vasút rt., az Első Szepességi Gőz-sőrfőzde és Malátaház rt. stb.). Az 1923-ban tartott megyei választások után a Tátraaljai nagyszupa megyei képviselőjévé vált a ZDP színeiben, Késmárkon pedig önkormányzati képviselő volt a két világháború között.

⁸ Bugsch Sándor/Alexander Bugsch földbirtokos, Hunfalván (Huncovce, Hunsdorf) 86 ha földbirtokkal rendelkezett, 1918 előtt bekapcsolódott a szepesi mezőgazdasági egyesületek munkájába. Az 1920. január 26-án alapított Bund der Landwirte elnökévé választották, amely a szepesi német kisgazdák mellett a szlovák földműveseket is megpróbálta megszólítani. Miután Cseh- és Morvaországban az azonos névvel rendelkező Bund der Landwirte (BdL) német politikai párt megkezdte tevékenységét, a Bauernbund megnevezést használták gyakrabban a sajtó hasábjain. 1925-től a késmárki, majd kakaslomnici (Vel'ká Lomnica, Großlomnitz) székhelyű Poprád-völgyi Tejtermelő-szövetkezet (Poppertaler Molkereigenossenschaft) elnöke volt. A ZDP tagja és járási képviselője volt a Késmárki járásban a két világháború között.

⁹ Konstituierung der Zipser Deutschen Partei. *Karpathen Post*, 1920. március 27.

¹⁰ A Cseh- és Morvaország területén élő német népcsoportot a „szudétanémet” kollektív jelzővel illették, annak ellenére, hogy a Szudéta-vidék (Sudetenland) csupán az észak-morvaországi hegyvidéket fedi le. A gyűjtőfogalom 1902-ből származik Franz Jesser újságírótól, és az itt élő német közéleti szereplők – érdekérvényesítés gyanánt – már szudétanémetekként (Sudetendeutsch) hivatkoztak önmagukra is az 1918–1919 közötti években. Houžvička, Václav:

mint Rudolf Lodgman von Auen és Gustav Peters.¹¹ Az első Csehszlovák Köztársaság 1920. február 29-én elfogadott alkotmánya értelmében az államalkotó nemzetek mellett a nemzeti kisebbségek is saját politikai, kulturális és gazdasági szervezeteket hozhattak létre. Ez azt jelentette, hogy a szepesi németek hagyományos, 1918 előtt is működő egyesületei, mint a tűzoltó- és dalegyletek, illetve a mezőgazdasági kaszinók legálisan folytathatták működésüket, amennyiben új, a csehszlovák törvényi szabályozáshoz igazított alapszabályaikat felterjesztették elfogadásra a szlovenszkói teljhatalmú minisztériumhoz. Ez az „átmentés” a Deutscher Kulturverband (DKV) és a Deutscher Turnverein (DTV) esetében is megtörtént, amelynek alapszervezetei a két világháború közötti Szepességen is megjelentek. E tanulmány pedig azt kísérli meg bemutatni, hogy milyen tevékenységet és hatást fejtettek ki a szepesi németek körében a kezdetektől az 1935. május 19-i parlamenti választásokig.

Az első szervezetek megalakulásától az 1929. évi parlamenti választásokig (1922–1929)

A DKV szepesi jelenlétéről komoly, mélyelemző munka sajnos még nem született, miközben nemcsak a szepesi, de a szlovákiai németiség két világháború közötti identitásformálódásának megértéséhez nélkülözhetetlen, hogy alapos feltárássra kerüljön e szervezet és képviselőinek regionális hatása. A Saint-Germain-i békeszerződés aláírását követően a cseh- és morvaországi németek politikai pártformációi mellett megalakultak az első kulturális egyesületek is. A szervezeti hálózat kiépítéséhez a bécsi központú, 1880-ban alapított Német Iskolaegylet (Deutscher Schulverein) nyújtotta az alapkövet a DKV számára. A Lajtán túli német tannyelvű oktatás propagálásában, illetve iskolatámogatásban érdekelt szervezet 1919. november 2-án alakult át Deutscher Kulturverband név alatt Prágában,¹² amelynek egyik korai elnöke, Karl Staudt (1851–1924) egyben a csehszlovákiai német tűzoltók vezetője volt.¹³ Szlovenszko területén a DKV első fiókjait Pozsonyban és

Czechs and Germans 1848–2004: The Sudeten Question and the Transformation of Central Europe. Prague: Charles University of Prague – Karolinum Press, 2015. 106, 144.

¹¹ Zipser Deutsche Partei. *Karpathen Post*, 1920. április 17.; Sulaček, Jozef: Na prahu noveji republiky. In: Chalupický, Ivan (zost.): *Dejiny Popradu*, Oriens, Košice, 1998. 207. Johann Strobl/Strobl János, a ZDP későbbi pártfőtitkára a párt tízéves fennállásának jubileumi gyűlésén azt állította, hogy „a szepesi németek a köztársaság fennállásának első éveiben felvették a kapcsolatot a szudétanémetekkel, akiknek akkori vezetője Lodgman azt ajánlotta, hogy a magyarokkal működjenek együtt.” A Zipser Deutsche Partei 10 esztendősi jubileuma. *Szepesi Híradó – Szepesi Hírlap*, 1930. március 22.

¹² Kováč, Dušan: *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871–1945)*. Bratislava: VEDA, 1989. 20. és 74.

¹³ Karl Staudt. *Karpathen Post*, 1924. június 28.

környező településein hozták létre, amelyek 1921 tavaszán az I. Szlovenszkói Járási Szövetségben (Bezirksverband Slowakei I.) tömörültek.¹⁴ Pozsony német kulturális életében többek között Samuel Frühwirth/Frühwirth Samu (1876–?) ügyvéd, illetve a pesti születésű Roland Steinacker/Steinacker Roland (1870–1962) evangélikus teológus bírt nagy befolyással, aki 1918-at megelőzően Svedlérben (Švedlár, Schwedler) teljesítette lelkészi szolgálatát.

Mivel a ZDP késmárki előljárói fontosnak tartották, hogy a DKV a Szepelességen is kiterjessze tevékenységét, a *Karpathen Post* tudósításai nyújtják a legtöbb információt arra vonatkozóan, hogy ez hogyan kezdődött el. 1922. október első felében Julius Andreas Hefty, Karl Bruckner,¹⁵ Otto Bruckner,¹⁶ Andor Nitsch,¹⁷

¹⁴ Ďurkovská, Mária: Nemecká menšina na Spiši – jej spolky a kultúrno-spoločenská činnosť v 20. a 30. rokoch 20. storočia. *Človek a spoločnosť*, 14. roč. (2011), 4. č., 8.

¹⁵ Bruckner Károly/Karl Christian Gottlieb Bruckner (1863–1945) tanár, iskolaigazgató Felsőlövőben (Oberschützen, Burgenland) született egy tízgyermekes, öntudatos evangélikus család legidősebb fiaként. Budapesten matematikát és fizikát tanult, majd 1889-ben került Késmárkra, ahol ugyanebben az évben a helyi evangélikus líceum professzorává választották. Tíz évvel később a tanintézmény igazgatója lett, amely posztot 1899–1906 és 1912–1929 között töltötte be. 1902-ben alapította meg a Szabadliceumot (Freies Lyzeum), amelynek elnökeként ismeretterjesztő előadásokat szervezett Késmárk és környező falvai lakói számára. Az impériumváltás után közreműködött a líceum szlovákosításának megakadályozásában, illetve az oktatásügyi minisztérium és a líceum képvisellete között kötetett, 1927-ben aláírt egyezmény megszületésében. E szerint a késmárki német reálgimnázium tanári karának juttatásait az állam vállalta magára, a tannyelv német maradt, illetve a tanintézményben folyó oktatás megőrizhette evangélikus szellemiségét. Késmárk kulturális és művelődési életének egyik meghatározó szereplője volt, 1945 februárjában – 83 évesen – szülőfalujába menekült a front közeledése idején. 4 hónappal később, július 26-án a szomszédos Pinkafön (Pinkafeld, Burgenland) hunyt el.

¹⁶ Bruckner Ottó/Otto Bruckner (1875–1965) tanár, iskolaigazgató. Karl Bruckner öccse, aki az 1898/99-es tanévben érkezett Késmárkra. 1919-től a német polgári leányiskola pedagógusa, majd az 1920/21-es tanévtől 1936-ig annak igazgatójaként működött. A nők számára több tanfolyamot indított, 1932-ben leánykollégiumot alapított Késmárkon. 1925-ben alapította meg az ún. Családiskolát (Familienschule), amely továbbképzést nyújtott a leányiskola végzős diákjai számára. A Szepesi Német Tanárok Egyletében aktív szerepet vállalt, több éven keresztül annak elnöke is volt. 89 évesen hunyt el tragikusan egy közlekedési balesetben.

¹⁷ Nitsch Andor/Andor Nitsch (1883–1976) földbirtokos, mezőgazdasági szakember, politikus Kakaslovnicon született Samuel Nitsch/Nitsch Sámuel és Susanna Guhr/Guhr Zsuzsanna fiaként. Édesapja korai halála után édesanyjára hárult a 90–117 ha-s birtok gondozása és karbantartása. Középfokú tanulmányait a késmárki líceumban, illetve az iglói gimnáziumban végezte el. Az előbbi intézményben Szent-Ivány József (1884–1941) későbbi politikus osztálytársa volt. Nitsch a századforduló után a kassai Gazdasági Tanintézet diákja lett, annak elvégzése után pedig hazatért. Az 1910-es évektől kezdve a szepesi németek által lakott településeken működő mezőgazdasági kaszinókban előadásokat tartott a korszerű mezőgazdasági módszerekről, illetve kísérletet tett a német gazdaréteg megszervezésére. Agilis tüzoltóként már 25 évesen a kakaslovnici önkéntes tüzoltóegylet parancsnokává választották, majd 1920-tól a Szlovenszkói Német Tüzoltószövetség vezetője lett. 1922 végétől vette át Hefty szerepét a párton belül a ZDP ügyvezető elnökeként, majd az 1925. októberi választásokon képviselői

Alfons Nitsch,¹⁸ Theodor Sauter¹⁹ és mások egy közös nyilatkozatot írtak alá, miszerint meg kívánják alapozni a DKV szepesi jelenlétét, amellyel – a cikk szerint – elsősorban az ifjúság gondozást akarják előmozdítani, illetve rendszeres anyagi támogatást biztosítani a német tannyelvű iskolák számára.²⁰ A ZDP lőcsei szervezetének október 12-i gyűlésén Hefty az egyesület szepesi szervezetének előkészítéséről számolt be,²¹ amely október 20-án jelentette be létrejöttét Késmárkon Szepesi Megye (Gau Zips) néven, amely egyben a DKV II. Szlovenszkói Járási Szövetsége lett. Az elnöki posztot Karl Bruckner, a titkárit Alfons Nitsch vállalta el, illetve a választmányban helyet kaptak a késmárki kaszinó olyan befolyásos személyei, mint Sauter és Ambrózy Vilmos/Wilhelm Ambrózy.²² A ZDP elnöksége kevesebb mint egy hónappal később, november 14-én kilátásba helyezte, hogy a németek által lakott településeken elősegítik a DKV alapszervezeteinek verbuválását,²³ amelyből az első november 16-án Késmárkon alakult meg. Itt már jelen volt a melői (Meltsch, Opavai járás) származású Gustav Willscher (1882–1937) tanár, költő is,²⁴ aki a DKV prágai központi főtitkáráként gyakran látogatta a szlovákiai német nyelvterületeket az 1920-as évek folyamán. Az ő körútjai és beszédei sokban hozzájárultak ahhoz, hogy a szepesi járásokban tovább- vagy inkább túléljenek a helyi alapszervezetek.

mandátumhoz jutott Prágában a Magyar Nemzeti Párttal (MNP) és a BdL-lel kötött választási szövetség révén. Nitsch 1925–1938 között volt parlamenti képviselő, illetve a ZDP politikájának legfőbb irányadója. Alfons Nitschessel nem állt rokoni kapcsolatban.

¹⁸ Alfons Nitsch (1880–?): Zenetanár. Albrechticében (Albersdorf, Karvinai járás) született, az 1920-as évek elejétől a késmárki evangélikus liceum professzora volt. Bruckner Ottó és az ő erőfeszítései nyomán alakult meg 1931-ben a késmárki zeneiskola. A német reálgimnázium tanári dalegyletének vezetője, illetve a helyi kulturális élet egyik aktív szervezője volt.

¹⁹ Sauter Tivadar/Theodor Sauter (1886–1949) kiadó- és nyomdatulajdonos a németországi Heilbronnból származó Paul Sauter (1840–1908) fia, aki az 1870-es évek végén telepedett le Késmárkon. 1883-ban hozta létre önálló könyvnyomdáját, amely az 1880-tól megjelenő *Karpathen Postot* adta ki. Korai megjelenése idején a Magyarországi Kárpátégylet egyik hírközlője volt, az impériumváltás után a szepesi német polgárság legfontosabb sajtóorgánuma, amely a ZDP nem hivatalos közlönyeként funkcionált. 1918. november elején a Késmárki Szociáldemokrata Párt elnökévé választották, 1919 novemberétől pedig Heftyvel dolgozott együtt a politikai mozgalom berkein belül. A felvidék megszállása és a békeszerződés aláírása közti időszakban a szepesi német polgárság politikai képviseletét látták el, amely révén nyelvhasználati és közigazgatási jogköveteléseket terjesztettek fel mind a szepesi zsupánhoz, mind a teljhatalmú miniszterhez. 1945 januárjában családjával együtt Český Krumlovba (Böhmisch Krumlau) evakuálták, amelynek közelében juhászorként dolgozott.

²⁰ Laßt uns einen Deutschen Kulturverband gründen. *Karpathen Post*, 1922. október 21.

²¹ Zipser Deutsche Partei. *Karpathen Post*, 1922. október 21.

²² Der Gau Zips. *Karpathen Post*, 1922. október 28.

²³ Zipser Deutsche Partei. *Karpathen Post*, 1922. november 18.

²⁴ Deutscher Kulturverband. *Karpathen Post*, 1922. november 18.

Bár 1922. novemberében második felében egy komplett ütemterv is született arra vonatkozóan, hogy mikor és hol alapítsák meg a helyi fiókokat,²⁵ a gyakorlati egyesületi élet annál sokkal vontatottabban indult el. Lokális szinten legtöbbször az evangélikus lelkészek és a pedagógusok álltak az alapszervezetek élére, akik amellett, hogy érdekeltek voltak a német kultúra önzetlen terjesztésében, a német anyanyelvű gyermekek létszámnövelésében látták a német tannyelvű iskolák – vagyis saját megélhetésük, anyagi juttatásuk biztosításának – fenntartását. A Prága-barát cseh és szlovák sajtó a szepesi németekről is kialakította saját narratíváját, miszerint „*a mi köztársaságunk mentette meg nemzeti életüket, gazdaságilag is előnyre tettek szert, és ez a szlovenszkói német sziget virágzik*”,²⁶ hiszen „*a mai szepesi németek Szlovenszkóban már közel sem olyan politikailag jelentéktelen állampolgárok, mint amilyenné a magyarok nevelték őket. Teljesen elfelejtették, hogy Magyarország alatt ez a nyelvsziget kihálásra volt ítélve.*”²⁷ Az 1918 előtti állapotokhoz képest a csehszlovák oktatásügy számbelileg valóban több német tannyelvű iskola megnyitását biztosította, azonban ezt a „jóindulatot” azok állapota árnyalta.

A csehszlovák kormányzat a szlovák nyelvű állami oktatás kibontakoztatását kezelte prioritásként, miközben – az egyébként is rossz állapotban lévő – kisebbségi egyházi iskolák majdhogynem másodrendűekké váltak,²⁸ főként a mostoha-gyerekként kezelt római katolikus intézmények. A német tanítók (például Arsenius Lindner Korompán [Krompachy, Krompach], id. Matthias Nitsch/Nitsch Mátyás Sörkúton [Výborná, Bierbrunn] és Nagyszalókon [Veľký Slavkov, Großschlagendorf], a késmárki reálgimnázium professzorai stb.) és a hittantató evangélikus lelkészek (például Árpád Mayerhöffer/Mayerhöffer Árpád Durádon [Tvarožná, Durelsdorf], Matthias Danielis/Danielisz Mátyás Szepesremetén [Mníšek nad Hnilcom, Einsiedel an der Göllnitz], Franz Ratzenberger/Ratzenberger Ferenc Szepesbélán [Spišská Belá, Bela], Gustav Adolf Posch/Posch Gusztáv Adolf Dobsinán stb.) számára ezért is lehetett kiemelten fontos a DKV támogatása a régióban. Természetesen voltak kivételek is, ahol a helyi DKV-fiók élén más hivatást űző egyének álltak. Ilyen volt például Szomolnokhután (Smolnícka Huta, Schmöllnitzhütte) Adalbert Klein/Klein Béla gépész vagy Iglón az OKP egyik községi képviselője, Adalbert Forberger/Forberger Béla ügyvéd, aki a város egykori kaszinóépületében rendezte be a DKV helyi központját, amely nemcsak a német, de a magyar

²⁵ 1922. november 17–28. között összesen 20 településen tervezték megalapítani a DKV helyi szervezetét. *Deutscher Kulturverband. Karpathen Post*, 1922. november 25.

²⁶ Spišští Němci chtějí opět maďarské školy. *Věčer*, 1930. március 27. In: Národní archiv České republiky (NA ČR), fond Ministerstvo zahraničních věcí, výstřískový archiv (MZV VA), 1783. kr., 904. zv.

²⁷ Nová činnost špišských Němců. *Národní Politika*, 1932. február 2. In: NA ČR, fond MZV VA, 1783. kr., 904. zv.

²⁸ Popély Gyula: A magyar iskolaügy kálváriája (Cseh)Szlovákiában 1918–1945. In: Filep Tamás Gusztáv – Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*, II. kötet. Budapest: Ister, 1998. 38.

ajkú polgárság frekventáltan látogatott találkozóhelyeként szolgált.²⁹ Mindemellett 1922–1925 között a DKV szepesi szervezetei nem fejtettek ki különösebb aktivitást, mivel a kulturális élet továbbra is a nagyobb hagyományokkal bíró csoportokban (tűzoltó- és dalegyletek, amatőr színjátszóegyletek stb.) összpontosult. Erre utal az, hogy az 1923 decemberében alapított gölnicbányai DKV-fiók már 1925 márciusára vezetőség nélkül maradt,³⁰ és Willscher volt az, aki féléves körútjai során próbálta életben tartani az alapszervezeteket. A *Karpathen Post* egyik cikkírója szerint 1925 októberében egyedül Iglón működött kellően a DKV, és „*ha őszinték akarunk lenni magunkkal szemben, a Kulturverband stagnálásának okai egyrészt a munkával szembeni tartózkodás, másrészt a kényelem, harmadrészt a felesleges félelem*”.³¹ Azaz, bár 1923 folyamán Merényben 193,³² Szepesbélán pedig 321 taggal alakult meg a helyi DKV-fiók,³³ azontúl, hogy a lőcseiek és a késmárkiak a DKV kereteit használták fel egy-egy Jókai-ünnepség megtartására,³⁴ 1925 novemberéig érdemleges tevékenységet nem fejtettek ki.

Minden bizonnyal ez is közrejátszott a DKV szlovenszkoói szervezeti struktúrájának átalakulásában, amely egyértelműen az egyesületi munka központosításának jegyében történt. Willscher újabb őszi útja során 1925. szeptember 27-én Gölnicbányán, október 10-én pedig Iglón hozták létre a DKV új járási körzeteit,³⁵ amely előrevetítette már a változásokat. Az előbbi elnökévé Leopold Eckert/Ecker Lipótot választották, a vezetőségben viszont Leopold Gruss³⁶ és Arsenius Lindner mellett ott volt Karl Manouschek³⁷ is második elnökhelyettesként.³⁸ Talán nem véletlen, hogy november 2-án épp Poprádon – a kevésbé aktív szepesi németek egyik városában – gyűléseztek a DKV szlovenszkoói és ruszinszkoói küldöttei, akik 8 járási körzet (Késmárk, Szepesbela, Igló, Gölnicbánya, Ruszinszko, Körmöcbánya,

²⁹ Štátny archív v Košiciach (ŠA KE), pobočka Spišská Nová Ves (pb. SN), fond Okresný úrad v Spišskej Novej Vsi (OÚ SN), 77. kr., 464/938. prez. 317/38.

³⁰ Ein Kulturverein ohne Leitung. *Karpathen Post*, 1925. március 7.

³¹ Der Deutscher Kulturverband. *Karpathen Post*, 1925. október 31.

³² Ortsgruppe Wagendrüssel des „Deutschen Kulturverbandes”. *Karpathen Post*, 1923. június 23.

³³ Béla hírek. *Szepesi Híradó*, 1923. augusztus 18.

³⁴ Eine deutsche Jókai-Feier in Kesmark. *Karpathen Post*, 1925. március 28.

³⁵ Deutscher Kulturverband. *Karpathen Post*, 1925. október 17.

³⁶ Gruss Lipót/Leopold Gruss (1871–1944) tanár, iskolaigazgató a gölnicbányai német polgári iskola igazgatója volt, amely több éven keresztül élvezte a DKV anyagi támogatását. Antony Albert lemondása után 1937 februárjáig vezette a DKV gölnicbányai szervezetét.

³⁷ Karl Manouschek (?–1942) gyufagyáros, politikus olomouci származású iparos már az impériumváltás előtt egy Svedlér és Óvíz (Stará Voda, Altwasser) között fekvő gyufagyár tulajdonosa volt. Az 1920-as évek első felében vált a ZDP svedléri szervezetének egyik tagjává, illetve ő vezette 1927-ig a párt gölnicbányai járási körzetét. Öntudatos német nemzeti magatartásával szlovák ajkú óvízi alkalmazottait is befolyásolta. Utóbbira l. ŠA KE, pb. SN, fond Okresný úrad v Gelnici (OÚ GL), 8. kr., 631/1925. prez.

³⁸ Gründung des Bezirksverbandes Gölnitz des Deutschen Kulturverbandes. *Karpathen Post*, 1925. október 3.

Németpróna, Pozsony) képviselőiként jelentek meg. A jelenlévők arról döntöttek, hogy az addigi járási szövetségeket kisebb járási körzetek váltják fel, amelyeket egy nagy, pozsonyi központú „kárpati megye” (Karpathengau) fog majd össze. Ez utóbbi elnökévé pedig a fentebb említett Frühwirthet választották meg.³⁹ Egy újabb szervezetalapítási hullám vette kezdetét, illetve a Késmárk környéki településeken már előfordult, hogy – személyi átfedések révén – a DKV-fel együttműködtek a kórusok és az evangélikus ifjúsági egyletek.⁴⁰ Az Ernst Lindner/Lindner Ernő-ünnepségek tekintélyes hányadát is a DKV helyi előljárói szervezték,⁴¹ illetve 1927-től a dal- és felolvasóesteken túl újabb ünnepeket igyekeztek a szepesi németek mindennapjaiba hozni, amilyen volt például az anyák napja, illetve a nyári napforduló (június 21.).⁴² A *Karpathen Post*ban publikált kimutatás szerint 1925 végén Csehszlovákiában összesen 2048 alapszervezettel rendelkezett a DKV, amelyből a Karpathengau területén 110 működött kb. 15 ezer taggal.⁴³

A német nemzeti kánon Friedrich Ludwig Jahnra (1778–1852) úgy tekint, mint a „német gimnasztika atyjára”, akinek hagyományait a szudétanémetek Csehszlovákia keretein belül is ápolni kívánták. A német tornászok kiterjedt szervezeti hálózattal rendelkeztek már 1918 előtt a cseh-morva területeken, akik – nem sokkal a DKV után – 1919. november 23-án jelentették be Ústí nad Labemban (Aussig an der Elbe), hogy megalakítják a Német Tornaegyletet (Deutscher Turnverein, DTV), amelynek új alapszabályát a prágai belügyminisztérium csupán harmadjára fogadta el.⁴⁴ A DKV-hez hasonlóan a DTV is felülről szerveződve jelent meg a Szepességen, amelyet már előrevetített az is, hogy 1922. augusztus 13-án a Wandervogel-mozgalom⁴⁵ tagjai megrendezték az első szepesi tornaünnepélyt

³⁹ Der Karpathengau des Deutschen Kulturverbandes. *Karpathen Post*, 1925. november 7.

⁴⁰ Volksfest in Durelsdorf. *Karpathen Post*, 1926. július 3.

⁴¹ 1927. január–szeptember folyamán a szepesi régió több pontján rendeztek ünnepségeket Lindner Ernő (1826–1902) szepesi német dialektusban író költő, műfordító születésének 100. évfordulója alkalmából. Pl. Lindner ünnepély Gölnicbányán. *Szepesi Híradó – Szepesi Hírlap*, 1927. március 19. K[őszegh]-y [Winkle]-r [Elemé]-r: Késmárk ünnepelt. *Szepesi Híradó – Szepesi Hírlap*, 1927. szeptember 17.

⁴² Der Bezirksverband Késmárk des D. K. V. *Karpathen Post*, 1927. április 2. Ďurkovská, 2011. 9.

⁴³ Die Tätigkeiten des Deutschen Kulturverbandes. *Karpathen Post*, 1926. július 3.

⁴⁴ Bobřík, Miroslav: Činnost' nemeckej telovýchovnej organizácie Deutscher Turnverband na Spiši v zrkadle historického obdobia 1918–1938. *Z minulosti Spiša*, 23. roč. (2015), 121.

⁴⁵ Eredetileg 1896-ban egy gimnáziumi diákegyletként jött létre Berlinben, amelynek tagjai természetjárások szervezése révén kívántak a városi polgári élet „dekadenciája” elől elvonulni, hogy egy általuk vélt egészségesebb életmódot sajátíthassanak el. A cseh-morva területeken először Litoměřicében (Leitmeritz) alapították meg a Wandervogel első csoportját 1905-ben, amely az 1911-ben alakult Csehországi Német Wandervogel (Deutschböhmischer Wandervogel) egyik alapszervezetévé vált. Csehszlovákia megalakulása egybeesett a szervezeten belül eszkalálódó generációs konfliktussal, amely 1919-ben a Rudolf Staffen (1898–1965) által képviselt „idősebbek” és a Heinz Rutha (1897–1937) befolyása alatt lévő „fiatalabbak” csoportjai között élenként érzékelhető volt. Mindemellett a Wandervogel – a DKV-hez és DTV-hez képest – hamarabb reagáltak az államjogi változásokra, hiszen a morvaországi és

Kakaslovnicon.⁴⁶ A tornászok tulajdonképpen egy hónappal megelőzték a DKV megalakulását, hiszen a késmárki német reálgimnázium tornatermében szeptember 19-én Jahn-ünnepélyt tartottak, amelyen megalapították a DTV késmárki szervezetét. A szepesi és morvaországi német fiatalok közös gyakorlatozását követően megválasztották a tisztviseleket, akik közül Leopold Brixel⁴⁷ elnökhelyettest és a Dietwarttá⁴⁸ választott Alfons Nitschet érdemes kiemelni.⁴⁹ A késmárkiak – szervezeti szempontból – a DTV bohumíni (Oderberg) tornakörzetébe tagolódtak be.⁵⁰

Tornamutatványaikait a DKV egyes alakuló gyűlésein is előadták, például Felsőerdőfálván (Stará Lesná, Altwalddorf), illetve Tátraalján (Fol'varky/Stráne pod Tatrami, Forberg),⁵¹ amelyekben az atlétika (magas- és távolugrás, futás, súlylökés stb.) mellett a népi gyakorlatok (kötélhúzás, kődobás stb.) is szerepet kaptak.⁵² Szepesremetei fiatalok is részt vettek a késmárki DTV munkájában, amely nem került el sem a hatóságok, sem a *Kassai Újság* publicistájának figyelmét. 1923. december 8-án a szepesremetei csendőrségi állomás alkalmazottai a Karl Eger/Eger Károly kisközgazda tulajdonában lévő ingatlanban rajtacsapásszerűen végeztek házkutatást, ahol egyben a helyi mozit rendezték be.⁵³ Az ok az volt, hogy egy kb. 20 fős fiatalokból álló társaság gyakran találkozott az épület egy kisebb szobájában, amely kapcsán a hatóságok államellenes szervezkedést gyanítottak. A kassai rendőr-igazgatóság jelentése szerint a fiatalok több egyesületben is tagsággal rendelkeztek,

sziléziai tagok az 1919 júliusában tartott Moravská Třebová-i (Mährisch Trübau) nagygyűlésükön jelentették ki a Csehszlovákiai Német Wandervegelek Szövetségének (Bund der deutschen Wandervogel im tschechoslowakischen Staate) megalapítását, amely a két világháború között kb. 1100 taggal rendelkezett. 1920-tól kezdve a „vándormadarak” 10–20 fős csoportjai nyaranta látogatták a szlovákiai német nyelvterületeket, köztük a Szepességet is. 2–3 hetes ottlétük alatt a szepesi német ajkú szülők gyermekeit a német nyelvhasználatra ösztönözték, német népdalokat- és táncokat oktattak nekik, illetve német amatőr színdarabokat rendeztek és mutattak be velük. Kasper, Tomáš – Kasperová, Dana: *Německé mládežnické hnutí a spolky mládeže v ČSR v letech 1918–1933*. Praha: Academia, 2016. 52–53.

⁴⁶ Freising, J[osef]: Deutsches Turnen in der Zips. *Karpathen Post*, 1922. szeptember 23.

⁴⁷ Leopold Brixel (1890–?) tanár, tornász Janov u Krmová-ban (Johannestal, Bruntáli járás) született, az 1920-as évek első felétől a löcsei német reálgimnázium egyik professzora. A DKV löcsei szervezetének egyik tisztviseleje. 1936-tól a késmárki német reálgimnázium tanára lett.

⁴⁸ Az osztrák örökös tartományokban működő német tornaegyletek sajátos struktúrával rendelkeztek, amelyekben speciális feladatkörökkel rendelkező személyeket is megválasztottak. Ilyen volt a Turnwart, illetve a Dietwart. Amíg az előbbi elsősorban az egyesület tagságának edzéséért és fizikai épüléséért felelt, addig az utóbbi egyfajta rendezvényszervező szerepet látott el.

⁴⁹ Ein deutscher Turnverein. *Karpathen Post*, 1922. szeptember 23.; Deutscher Turnverein Kesmark – Jahnfeier. *Karpathen Post*, 1922. október 7.

⁵⁰ Ďurkovská, 2011. 9.

⁵¹ Ortsgruppe Forberg. *Karpathen Post*, 1923. március 24.; Ortsgruppe Alt-Walddorf. *Karpathen Post*, 1923. május 19.

⁵² Bobřík, 2015. 126.

⁵³ Zavatzky, Günter: *Mníšek nad Hnilcom*. Sabinov: Dino, 2017. 79.

köztük öten a DTV 4 F-et (Frisch, Fromm, Fröhlich, Frei / Friss, szerény, vidám, szabad) ábrázoló jelvényét viselték, elmondásuk szerint pedig újságot olvasni, beszélgetni és kártyázni jártak össze a helyiségben.⁵⁴ Öt hónappal később a *Kassai Újság* egyik újságírója újból felkapta a témát, és – meglehetősen hatásvadász jelleggel – *Titkos nagynémet egyletek a Szepességen* címmel közölt egy cikket annak apropóján, hogy a szóban forgó fiatalok egyike állítólag egy Bismarck-portrét rendelt Németországból.⁵⁵ Ezek a körülmények viszont nem tántorították el a szepesremetei tornászokat, hogy megalapítsák a DTV helyi szervezetét, amelyre 1924. augusztus 3-án került sor.⁵⁶ Mivel a házkutatás során a DTV-jelvényeken, illetve a *Prager Tagblatt*, a *Karpathen Post* és a *Turner Zeitung* aktuális számain túl a csendőrök kézenfekvő bizonyítékot nem találtak, a fiatalok minden bizonnyal valóban egy klubszerű helyiségként használták a termet. Az 1920-as években egyedül Késmárkon és Szepesremetén alakítottak DTV-fiókot, az előbbi elnöke az évtized derekától pedig Johann Strobl, a ZDP központi párttitkára lett.⁵⁷

Az idős Leopold Ecker 1925 telén hunyt el, akinek érdemeit méltatta is a DKV kárpáti megyei elnöksége, amely – a mezőgazdasági kiállítás apropóján⁵⁸ – Késmárkon gyűlésezett. Mivel helye a Karpathengau vezetőségében megüresedett, helyére Karl Manouscheket választották be,⁵⁹ aki kb. egy év múlva, a gölnicbányai járási körzet 1927. június 12-i ülésén annak elnökévé vált. A *Karpathen Post* tudósítója szerint a Szepesremetén tartott gyűlésen csupán két olyan helyi szervezet képviseltette magát, amit nem is a járási vezetőség, hanem a Karpathengau elnöksége hívott össze, amely miatt jogellenesnek találta az eljárást.⁶⁰ Frühwirthék egy héttel később válaszoltak a hetilap hasábjain, amelyben kifejtették, hogy a járási választmány Ecker halála után nem sokkal de iure és de facto megszűnt létezni, és a járási titkárt (Leopold Gruss) tették felelőssé a mulasztásért.⁶¹ A *Karpathen Post* következő száma Albert Antony,⁶² a DKV gölnicbányai helyi elnökének ter-

⁵⁴ ŠA KE, pb. Košice (KE), fond Košická župa (KŽ), 31. kr., 1527/1924. prez. 1084/24.

⁵⁵ Titkos nagynémet egyletek a Szepességen. *Kassai Újság*, 1924. április 3. ŠA KE, pb. KE, fond KŽ, 31. kr., 1527/1924. prez. 4854/24.

⁵⁶ Gründung eines Turnvereines in Einsiedel. *Karpathen Post*, 1924. augusztus 2.

⁵⁷ K[özsegh]-y [Winkle]-r [Elemé]-r: Késmárk ünnepelt. *Szepesi Híradó – Szepesi Hírlap*, 1927. szeptember 17. Schauturnen des Deutschen Turnvereines. *Karpathen Post*, 1928. június 30.

⁵⁸ Késmárkon rendezték meg az országos mezőgazdasági és erdészeti kiállítást 1926 júliusában, amelynek szervezői bizottságát a Bauernbund tagjai alkották. L. Késmárk nagy ünnepe. *Prágai Magyar Hírlap*, 1926. július 13. és A késmárki kiállítás után. *Prágai Magyar Hírlap*, 1926. július 21.

⁵⁹ Die Hauptversammlung des Karpathengaus. *Karpathen Post*, 1926. július 24.

⁶⁰ Der Bezirksverband Gölnitz. *Karpathen Post*, 1927. június 25.

⁶¹ Richtigstellung. *Karpathen Post*, 1927. július 2.

⁶² Antony Albert/Albert Antony vasiparos, gyártulajdonos Antony Lajos (1863–1934) gölnicbányai vasgyárának résztulajdonosa volt, amely a járási központ egyik legjelentősebb ipari üzemeként funkcionált. 1927-től a ZDP gölnicbányai járási körzetének vezetője, illetve az 1930-as évek derekáig a DKV gölnicbányai helyi szervezetének vezetője.

jedelmes nyílt levelét közölte, amelyet a szervezet prágai központjának intézett. Pontokba szedve indokolta meg, hogy a Karpathengau közbeavatkozása miatt volt alapszabályellenes, többek közt azt hangsúlyozva, hogy egyedül a járási titkár jogosult a közgyűlés egybehívására. Antony levele szerint a szepesremetei gyűlés időpontját az akkor 25 évesen, megbízott szepesi titkárként tevékenykedő Franz Karmasin (1901–1970)⁶³ jelölte ki utolsó pillanatban annak tudatában, hogy Gruss aznap egy templomszentelésen vett részt Nagyszőlősi járáson. Annak ellenére, hogy Gruss erről tájékoztatta Karmasint, a Karpathengau vezetése június 12-re jelölte ki a gyűlés megtartását, ezért Antony kérelmezte a prágai központtól, hogy helyezték hatályon kívül a Szepesremetén elfogadott határozatokat.⁶⁴ Mivel e konfliktusról egyedül Sauter lapjából értesülhetünk, más források hiányában nehéz megállapítani Antony levelének valóságtartalmát. Mindenesetre Prágában figyelmen kívül hagyták kérését: Manouschek továbbra is a járási körzet élén maradt,⁶⁵ aki honfitársában, a szintén olomouci származású Karmasinban szövetségesre talált.

A kárpáti német aktivizmus megjelenése után (1929–1935)

A Kárpáti Német Párt (Karpathendeutsche Partei, KDP) a történeti köztudatban úgy ismert, mint Konrad Henlein Szudétanémet Pártjának (Sudetendeutsche Partei, SDP) szlovákiai szatellit-szervezete, amellyel leggyakrabban Franz Karmasint hozzák összefüggésbe. Ennek okait a müncheni egyezményt vizsgáló szakirodalomban kereshetjük, amelyek az ahhoz vezető folyamat kezdőpontját az SDP 1935-ös parlamenti választásokon való szereplésétől számítja.⁶⁶ A KDP viszont teljesen más politikát folytatott fennállásának első nyolc évében, illetve alakulásának körülményei kapcsán sincs teljes konszenzus a szakirodalomban. Dušan Kováč Karl Hauskrecht II. világháború után tett bírósági vallomására hivatkozva állította azt, hogy 1927–1928 folyamán alakult meg a Kárpáti Német Népközösség (Karpathendeutsche Volksgemeinschaft, KDV), amely 1928-ban Karpathendeutsche Partei-ra nevezte át magát.⁶⁷ Jozef Sulaček és Ilyés Zoltán forrásfeltüntetést nélkül irták azt, hogy a KDP 1928-ban alakult meg Merényben,⁶⁸ az előbbi pedig egy Kárpáti Német Néptanács (Karpathendeutsche Volksrat) alakulásáról is szót ejtett, amely 1927 folyamán önálló listával

⁶³ Karmasin 1926–1927 fordulóján érkezhetett a Szepességre, mivel már 1927. május 7-én a DKV szomolnoki fiókjának vezetőségi gyűlésén vett részt. Vö: Schmöltnitz. *Karpathen Post*, 1927. május 28. és Kováč, 1989. 74.

⁶⁴ Antony, Albert: Zur Bezirksverbandswahl in Einsiedel. *Karpathen Post*, 1927. július 9.

⁶⁵ ŠA KE, pb. SN, fond OÚ GL, 24. kr., 722/1928. prez.

⁶⁶ Kováč, Dušan: *Szlovákia története*. Pozsony: Kalligram, 2011. 219–220.

⁶⁷ Kováč, 1989. 75.

⁶⁸ Ilyés, 2005. 199.

indult a járási választásokon.⁶⁹ Ilyéshez hasonlóan Michal Schvarc is felhasználta a nyitrabányai (Handlová, Krickerhau) származású Rudolf Melzer (1919–2010) 1989-ben kiadott – inkább az emlékezetre hagyatkozó – munkáját, amelyben a KDP alakulásának helyszínét és időpontját Merényben és 1928 júliusában határozta meg.⁷⁰ Ezen állítások primer forrását viszont, úgy tűnik, a KDP későbbi, 1935-től megjelenő *Deutsche Stimmen* c. pozsonyi hetilapjából származó visszaemlékező cikkek adták. 1937 folyamán ünnepelték meg a KDP fennállásának 10. évfordulóját, és ennek apropóján születtek azon írások, amelyekben az említett két alakulási dátum (1927, 1928 júliusa) és helyszín (Merény) szerepelt.⁷¹

1928. december 2-án járási választásokat tartottak, amelyre a Karpathendeutsche Volksgenossenschaft nevű politikai alakulat nyújtotta be önálló listáját a gölnicbányai járási hivatalnak. Ezen összesen hat név szerepelt, amelyből négy személy svédleri illetőséggel bírt, köztük az első Manouschek volt.⁷² 1927 folyamán a ZDP irányvonalával való elégedetlenség egyértelműen a felszínre tört, viszont nem tartom valószínűnek, hogy az hivatalos, intézményes keretekben is tetet öltött volna. A *Karpathen Post* 1928. november 3-i számában közölte első ízben, hogy a Karpathendeutsche Volksgemeinschaft „*annál inkább is elítélendő, mert a mögötte álló ötletgazdáknak nagyon jól kellene tudniuk, hogy semmiképpen sem juthatnak mandátumhoz, legfeljebb néhány szavazattal gyengítik meg a szepesi német közösséget.*”⁷³ Vagyis egy Karpathendeutsche Partei nevű mozgalom még nem létezhetett 1928 júliusában, ha Volksgemeinschaft/Volksgenossenschaft név alatt indultak a járási választásokon. Nem beszélve arról, hogy ha egy nyílt pártszakadásra került volna sor 1927-ben, akkor a *Karpathen Post* és a *Szepesi Híradó* sem hezitált volna reakciójának közlésével, ahogyan azt tették 1928 novembere és decembere folyamán. Mindemellett nem zárom ki annak a lehetőségét, hogy Manouschek vezetésével egy informális érdekközösség jött létre 1927 derekán, amely a DKV-fen keresztül kapcsolatban állt a Frühwirth-féle pozsonyi német értelmiségiek körével.

A ZDP Gölnic-völgyi pártkörzetének 1928. október 31-i ülésén egyedül a svédleri pártfiók nem képviseltette magát, a jelenlévők pedig felháborodásuknak adtak

⁶⁹ Sulaček, Jozef: Roky 1918–1948 v dejinách a v živote obyvateľov Vondrišľa. In: Nižnanský, Branislav (zost.): *Nálepkovo – Vondrišiel. Monografia obce*. Levoča: Modrý Peter, 1995. 131–132.; Sulaček, Jozef: Administratívno-správny a spoločensko-politický vývoj v rokoch 1919–1938. In: Chalupický, Ivan (zost.): *Dejiny Popradu*. Košice: Oriens, 1998. 224.

⁷⁰ Schvarc, Michal: Politická agitácia a činnosť Karpatonemeckej strany v oblasti Hauerlandu na Slovensku v rokoch 1935–1938. *Historický časopis*, 52. roč. (2004), 1. č., 88.

⁷¹ Pl. Ein Jahrzehnt Karpathendeutsche Partei. *Deutsche Stimmen*, 1937. október 2. és Die Wahlen der Karpathendeutschen Partei. *Deutsche Stimmen*, 1937. október 2.

⁷² Manouschek után Franz Ordelt (Svedlér), Elsa Holmik (Szomolnok), Gaspar Krass (Svedlér), Arsenius Lindner (Korompa), Franz Fleischer (Svedlér) következtek. SA KE, pb. SN, fond OÚ GL, 88. kr., 18428/1928. admin.

⁷³ Zipser Deutsche Partei. *Karpathen Post*, 1928. november 3.

hangot az új párt regisztrálását illetően.⁷⁴ A késmárki hetilap tudósítása szerint a KDV szavazói „elsősorban Manouschek támogatói lesznek a Gölnic-völgyben, akik a korábbi – vitathatatlanul jelentős – szolgálataiért való hálából fogják támogatni ezt a csoportot.”⁷⁵ November első napjaiban Andor Nitsch is szót ejtett a „kárpáti németekről” szomolnoki (Smolnik, Schmöllnitz) és szomolnokhutai pártgyűlésein,⁷⁶ november 7-én viszont elkezdődött Manouschek csoportja és a ZDP-pártvezetés közötti konfliktusok sorozata. Ezen a napon látogatott el Svedlérre a késmárki pártközpont új titkára, Johann Lindt/Lindt János, aki egyébként panziótulajdonos is volt Tátralomnicon (Tatranská Lomnica, Tatalomnitz).⁷⁷ Miután a ZDP helyi pártfiókjának gyűlésén Manouschek és Sigmund Keil⁷⁸ állítólag nem hagyták szóhoz jutni Lindtet, a késmárki vezetés a *Karpathen Post* útján tájékoztatta a párt tagságát, hogy akik aláírták a KDV támogatói íveit, azokat a ZDP kizárja a soraiból. Ezzel párhuzamosan a pártközpont Antony Albertet bízta meg a Gölnic-völgyi pártkörzet elnökségével, titkárrá Julius Walko/Walko Gyulát nevezték ki, a svedléri pártfiók élére pedig Martin Schneider/Schneider Márton került.⁷⁹ Az utóbbi által vezetett, Nitsch iránt lojálisak csoportja viszont kérelmet intézett a járási hivatalhoz, hogy – a pártból való kizáratásuk révén – Manouschek hívei nem jogosultak arra, hogy az önkormányzat képviselő-testületében üljenek, és mandátumaik megvonását kérelmezték.⁸⁰ Manouschek és társai (összesen 13 személy) bár fellebbeztek a döntés ellen,⁸¹ a gyufagyáros 1929. február 27-i hatállyal elveszítette helyét a községi döntéshozásban, vele együtt a pénzügyi bizottság vezetői posztját is.⁸² A „kárpáti németek” első szlovenszkoói szervezetének alapját ezek az illetők biztosították, akik kiváltak/kizáratottak a ZDP berkeiből. A két párt közötti leglényegesebb különbségek ideológiai, gazdasági és személyi eredetűek voltak. Amíg a ZDP az MNP-t tartotta legfontosabb politikai szövetségésének, ad-

⁷⁴ Uo.

⁷⁵ Die Wahlen. *Karpathen Post*, 1928. november 10.

⁷⁶ ŠA KE, pb. SN, fond OÚ GL, 88. kr., 18428/1928. prez. 145/1928. ŠA KE, pb. SN, fond OÚ GL, 88. kr., 18495/1928. admin. 146/1928.

⁷⁷ Sulaček, Jozef: Veľká Lomnica v štátno-politických premenách (1918–1948). In: Labuda, Vladimír – Šmálik, Michal (zost.): *Dejiny Veľkej Lomnice*. Huncovce: Vladimír Labuda – Grafik, 2008. 147.

⁷⁸ Keil Zsigmond/Sigmund Keil (1887–1946) gyárigazgató, bolttulajdonos Svedlérben született, a család saját boltot vezetett a faluban, illetve édesapja (Adalbert/Béla) helyi, testvére (Árpád) pedig merényi tanító volt. Manouschek gyáranak igazgatója lett, illetve az olomouci iparos legfontosabb segítője. A KDP egyik alapító tagja volt, majd az SDP-KDP választási listáján szerepelve került szenátori székhez az 1935-ös parlamenti választásokat követően. 1946-ban háborús bűnösként végezték ki.

⁷⁹ Zipser Deutsche Partei. *Karpathen Post*, 1928. november 17.

⁸⁰ ŠA KE, pb. SN, fond OÚ GL, 94. kr., 298/30. admin. 2385/1929.

⁸¹ ŠA KE, pb. SN, fond OÚ GL, 94. kr., 425/30. admin. Karl Manouschek fellebbezése a döntés ellen, 1929. április 15.

⁸² ŠA KE, pb. SN, fond OÚ GL, 94. kr., 425/30. admin. 207717/2/1929.

dig a KDP az 1929. évi parlamenti választásokon már a kormánypárti BdL-lel és az Alfred Rosche nevével fémjelzett Német Gazdasági Munkaközösséggel (Deutsche Arbeits- und Wirtschaftsgemeinschaft, DAWG) kötött választási paktumot. Vagyis amíg Andor Nitsch az ellenzéki magyar pártokkal haladt együtt, addig Manouschek a szudétanémet agráriusokkal próbált aktivista, Prága-barát politikát folytatni. A két párt szembenállása a következő tíz évben azért is fokozódott egyre jobban, mert a „kárpáti németek” etnikai-nyelvi alapon kívánták politikailag egyesíteni a szlovenszkoói németiséget, amely előtt akadályként jelent meg az idősebb szepesi német polgárság körében jellemző magyar színezetű cipyszer lokálpatriotizmus.

1930. július 29-én nagyszabású ünnepséget rendeztek Szepesremetén, amelyen a jelenlévők a „gründlerok”⁸³ bevándorlásának 700 éves évfordulójáról emlékeztek meg. Az esemény egyben a Szepesi Dalosszövetség (Zipser Sängerbund) éves dal-ünnepélyének adott otthont, amelyen Puskás Róbert plébános és Matthias Danielis evangélikus lelkész szentelte fel a szepesremetei dalegylet új zászlaját.⁸⁴ Danielis példáján keresztül jól megragadható, hogy a szepesi németek kulturális szervezetének tisztviselői között milyen személyi átfedések voltak, hiszen azzal párhuzamosan, hogy a dalegylet elnöke volt,⁸⁵ az 1930-as évektől a helyi DKV-et is ő vezette. Mindemellett az egyesületben politikai pártpreferenciákra való tekintet nélkül dolgoztak együtt, hiszen 1934-ben a szepesremetei DKV pénztárosának posztját a ZDP-s Karl Konrad/Konrad Károly töltötte be, a titkár viszont ezzel szemben a mélyen német érzelmű és a nemzetiszocializmussal szimpatizáló Rudolf Göllner/Göllner Rudolf volt.⁸⁶ Ha összehasonlítjuk a gölnicbányai és a korompai szervezetek tisztviselőit, akkor az előbbi egyértelműen a ZDP-sek befolyása alatt volt, az utóbbit viszont a KDV listáján induló Arsenius Lindner vezette.⁸⁷ A szlovák szakirodalom gyakran visszatérő állítása, hogy a KDP és a DKV munkája már a kezdektől fogva szorosan összefonódott,⁸⁸ amely a szervezet felső vezetését tekintve,

⁸³ A Gölnic és Felső-Bódva mentén élő német bányásztelepülések lakóit hívták hagyományosan gründlereknek, vagyis „alapítóknak”.

⁸⁴ A szepesremetei 700 éves Gründler-ünnepély. *Szepesi Híradó – Szepesi Hírlap*, 1930. július 5.

⁸⁵ ŠA KE, pb. SN, fond OÚ GL, 15. kr., 1310/1926. prez. 1382/1926.

⁸⁶ Szepesben a német nemzetiszocialista ideológia a Rudolf Göllner asztalossegéd által regisztrált választási lista révén jelent meg először az 1931. évi önkormányzati választások során, azonban a Deutsche nationalsozialistische Wahlgemeinschaft des Werktätigen Volkes (A Dolgozó Nép Német Nemzetiszocialista Választási Közössége) csupán néhány szavazatot szerzett, amelyek nem voltak elegendőek egy mandátumra sem. Günter Zavatzky szerint összesen 30 szavazatot szerzett Göllner listája. ŠA KE, pb. SN, fond OÚ GL, 51. kr., 69/36. prez. 476/1934. prez. Zavatzky, 2017. 76.

⁸⁷ A gölnicbányai DKV tisztviselői 1934-ben: Albert Antony elnök, Leopold Gruss titkár, Julius Walko pénztáros. A korompai DKV tisztviselői 1934-ben: Arsenius Lindner elnök, Karl Baratos alelnök, Johann Köhler pénztáros.

⁸⁸ Kováč, 1989. 75. Ďurkovská, 2011. 11.

illetve Pozsony és a Hauerland⁸⁹ esetében helytálló, a Szepességen viszont komplexebb volt a helyzet. Amellett, hogy a „cipszerek” és a „kárpatí németek” a DKV neve alatt közösen rendeztek kulturális eseményeket a Gölnic völgyében, a hagyományos szepesi német egyletek – mint például az énekkórusok – de iure nem, viszont de facto a DKV berkeibe olvadtak a személyi átfedések és a közös kulturális nevező révén. Ez a nevező a német nyelvhasználatban, illetve annak propagálásában mutatkozott meg, azonban ennek is különböző árnyalatai voltak. Ebből a szempontból Alsó-Szepesben⁹⁰ két véglelet lehetne megnevezni Gölnicbánya és Lőcse példáját. Az előbbi város DKV-szervezetét egyértelműen magyar érzelmű személyek vezették, amelynek tényét jól érzékelteti az, hogy a gölnicbányai német szülői szövetség táncmulatságán Julius Walko, a helyi DKV-titkár elénekelte az akkor már tiltás alá került *Harminckettes baka vagyok én* c. magyar katonadalt.⁹¹ Miután Aurel Latzko/Latzko Aurél 1934-ben lemondott a lőcsei DKV elnöki posztjáról, helyét a leibici származású Gustav Berg/Berg Gusztáv (1884–?), a lőcsei német tannyelvű népiskola igazgatója kapta meg,⁹² aki amellett, hogy Brixellel is együtt dolgozott, a helyi csendőrségi állomás szerint gyanúba keveredett, miszerint kapcsolatban állt egy olyan németországi személlyel, akit kémkedés vádjával tartóztattak le.⁹³ A német ajkú ifjúság megszervezését a DKV már 1926-ban célul tűzte ki,⁹⁴ amely Alsó-Szepesben – kisebb-nagyobb sikerrel – fokozatosan meg is valósult az 1930-as évek első felére, például a merényi és a szomolnoki DKV berkein belül 1932–1933 között alakultak meg azok ifjúsági részlegei (Jugendriege).⁹⁵

Arra a kérdésre, hogy milyen szervezeti csatornán keresztül jutottak álláshoz a szudétanémet értelmiségiek a Szepességen, egyszerű a válasz. Anton Miloschewitsch szepesudvardi (Dvorce, Burgerhof) elhelyezkedéséhez⁹⁶ hasonlóan a többi tanító is a DKV segítségével telepedett le a Szepességen, amelynek késmárki titkár-

⁸⁹ Vizsgált korszakunkban Nyitrabánya, Körmöcbánya (Kremnica, Kremnitz), Németpróna (Nitrianske Pravno, Deutschproben) és környékén fekvő németek által lakott községek régióját hívták egységesen Hauerlandnak, mivel a települések német nevei jellegzetesen „-hau” végződéssel rendelkeztek (pl. Nyitrabánya/Handlová = Krickerhau, Turócnémeti/Sklené = Glaserhau, Kovácspalota/Tužiná = Schmiedshau stb.).

⁹⁰ Alsó-Szepes alatt értem a Gölnicbányai, Iglói és Lőcsei járást, illetve a fentebb említett Dobsinát, Alsó- és Felsőmecenézéfet, illetve Stószot.

⁹¹ ŠA KE, pb. SN, fond OÚ GL, 170. kr., 1181/1933. 1164/33. A pozsonyi Tartományi Hivatal a 29793/29. számú rendelet értelmében tiltotta be az említett bakadalt. Štátny archív v Prešove (ŠA PO), špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči (šp. SA LE), fond Štátne zastupiteľstvo v Levoči (ŠtZ LE), 187. kr., 566/1935.

⁹² A Deutscher Kulturverband. *Szepesi Híradó*, 1934. április 7.

⁹³ ŠA PO, šp. SA LE, fond Okresný úrad v Levoči (OÚ LE), 37. kr., 409/36. prez. 541/1936.

⁹⁴ Deutsche Kulturverband und die Jugend. *Karpathen Post*, 1926. november 20.

⁹⁵ ŠA KE, pb. SN, fond OÚ GL, 46. kr., 699/34. prez. 187/34. Sulaček, 1995. 139.

⁹⁶ A szepesudvardi evangélikus német népiskola fenntartását 1925-től a DKV vállalta magára, amelynek élére a szudétanémet Miloschewitsch neveztek ki. Tanítóválasztás Burgerhofon. *Szepesi Híradó – Szepesi Hírlap*, 1931. május 9.

ságát (Arbeitsstelle Zips des Deutschen Kulturverbandes) az 1930-as évek elejéig Karmasin vezette, aki – a ZDP kádereivel való konfliktusokat követően – kénytelen volt Pozsonyba költözni.⁹⁷ Helyét a Německá Vyskytná-ból (1947-től Vyskytná nad Jihlavou, Deutsch Gießhübel) származó Josef Plott vette át, aki elkezdte a német ajkú fiatalok megszervezését a DKV berkein belül.⁹⁸ Ez a folyamat akkor gyorsult fel, amikor 1934-ben a jihlavai (Iglau) Hermann Weigner (1907–1935) vette át tőle a stafétát, 1934. július végén pedig már 20 településen létesült Jugendriege a Poprádi, Késmárki és Ólubói járás területén. A késmárki csendőrség jelentése szerint a DKV „*célja, hogy a német községek ifjúságát német szellemben vezessék, nem úgy, ahogyan eddig: idegen, magyar szellemben.*”⁹⁹ Ebben az esetben is érdekek találkozásáról van szó, hiszen Samuel Frühwirthet, aki az 1930-as évek folyamán is a DKV Karpathengaujának elnöki posztját töltötte be, a KDP vezetőjévé választották Manouschek távozását követően.¹⁰⁰ A párt súlypontja ezzel Pozsonyba helyeződött át, a DKV pedig alkalmas eszköznek bizonyult arra, hogy az öntudatos német személyeknek szerepet biztosítsanak a szepesi német települések közéletében. A Wandervogel-mozgalom tagjai természetesen a továbbiakban is látogatták a Szepességet,¹⁰¹ viszont az 1930-as évek kezdetétől mind a csehszlovák kormánykoalíció (Franz Spina-féle¹⁰² BdL), mind a KDP érdeke az volt, hogy az alkalmi találkozásokat az intenzív pedagógiai-kulturális munka váltotta fel. A belügyi jelentések pedig alátámasztják, hogy ezzel mi volt az elsődleges cél: a helyi fiatalságban elmélyíteni a „Volksgemeinschaft” gondolatát, amely a hungarofília konkurense lehet a Szepességen. A ZDP szudétánemet-ellenes frázisai így kontextusba helyezhetőek, ahogyan Andor Nitsch 1932 januárjában kifejtett nézetei is, miszerint „*sajnos ma, amikor a nemzetiségi jelszavak magasan repülnek és amikor a hypernacionalizmus kereseti forrás lett nagyon sok embernél, megváltoztak*

⁹⁷ Kováč, 1989. 81.

⁹⁸ ŠA PO, pb. Poprad (PP), fond Okresný úrad v Kežmarku (OÚ KK), 9. kr., 151/933. prez. 1/4259/1932.

⁹⁹ ŠA PO, pb. PP, fond OÚ KK, 14. kr., 606/34. 533d/1934.

¹⁰⁰ Manouschek 1930 környékén gazdasági-anyagi okok miatt Svájcba távozott.

¹⁰¹ Német kultúrest. *Szepesi Híradó – Szepesi Hirlap*, 1931. augusztus 22.

¹⁰² Franz Spina (1868–1938) politikus, újságíró Městečko Trnávka-ban (Türnaui járás) született, a kétnyelvű környezet révén mind a német, mind a cseh nyelvet jól bírta. Moravská Trebovában tanult a piarista gimnáziumban, majd germanisztikát, klasszika-filológiát és filozófiát hallgatott Bécsben és Prágában. 1906-tól a prágai Károly Egyetem lektora lett, illetve a cseh kultúrával és szlavisztikával foglalkozott. 1920-tól a BdL színeiben prágai parlamenti képviselővé választották, az 1925. októberi választások után közös parlamenti klubban ült a Szent-Ivány-féle MNP-vel és a Nitsch-féle ZDP-vel. Miután 1926 októberében Spina vezetésével a BdL belépett a kormányba, a szudétánemet agráriusok, illetve az MNP-ZDP képviselői között ellentét alakult ki, amely Szent-Ivány és Nitsch által vezetett frakció közös klubból való kizáratásával végződött. 1926–1929 között munkaügyi, 1929–1935 között egészség- és testnevelésügyi miniszter volt.

a viszonyok a Szepességen is”.¹⁰³ Mindemellett érdemes hangsúlyozni, hogy 1935 közepéig a DKV felső-szepesi¹⁰⁴ szervezeteinek tevékenységében a hatóságok sem láttak semmi kivetni valót,¹⁰⁵ illetve – akárcsak a Gölnic völgyében – pártpreferenciára való tekintet nélkül dolgoztak együtt a németek, amelyre jó példa az, hogy Karl Bruckner töltötte be a DKV késmárki járási elnöki posztját.¹⁰⁶

A szepesi német főiskolások prágai és brünni diákkörei is egyre kevésbé voltak ráutalva Andor Nitschre, amelyek képviselői 1933. április 9–11. között együtt tárgyaltak a DKV késmárki titkárságának és a DTV késmárki szervezetének elöljáróival. A találkozón Karmasin is részt vett mint a DKV Karpathengaujának titkára, akinek elszánt célja volt, hogy egységesítse a szepesi német illetőségű ifjúsági mozgalmakat.¹⁰⁷ Mivel az Evangelischer Jugendvereinek a javarészt ZDP felé orientálódó lelkészek befolyása alatt maradtak, erre az 1930-as évek első felében nem sok kilátás volt. Azonban voltak olyan lelképásztorok is, akik a KDP vonzásába kerültek. Michael Faix/Faix Mihály 1933-as nyugdíjba vonulását követően 1934 elejétől a leibici (Lubica, Leibitz) születésű Géza Berg/Berg Géza (1902–1966) lett a nagyszalóki egyházközség vezetője. A Késmárkon és Kolozsváron töltött középiskolai évek után Pozsonyban hallgatott evangélikus teológiát, ösztöndíjasként Lipcsébe került két évre, 1927-től pedig a bártfai (Bardejov, Bartfeld) magyar-német evangélikus gyülekezet lelkészévé avatták.¹⁰⁸ Nagyszalóki beiktatását követően elődjétől jócskán eltérő munkát folytatott a mélyen német érzelmű lelkész, hiszen már 1934-ben a Jugendvereint átnevezte Deutsche Jungmannschaft-ra, amelynek tagjai a Biblia-olvasáson túl német hazafias dalokat énekeltek, illetve tornagyakorlatokat végeztek.¹⁰⁹ A pozsonyi Tartományi Hivatal értesülései szerint Berg a tagságtól elvárta az eskütételt is, amely során a következőt kellett megfogadniuk: „*A német ifjúsági közösséghez és Németországhoz hűségesek maradunk!*”¹¹⁰

A németországi intézményekkel való kapcsolat már 1933 januárja előtt kialakult a szepesi németek körében bizonyos személyeken keresztül, hiszen Bartók László pozsonyi magyar konzul 1931 februárjában jelentést tett arról, hogy „*egy Mayerhöfer nevű német evangélikus pap*” 10-10 szepesi fiúval és leánnyal Szászországba utazott, „*hogy ott nemzeti viseletben táncokat bemutatva pénzt gyűjtsenek*

¹⁰³ Nitsch Andor: Szeretet, megértés és becsületes munka a Szepességen. *Szepesi Híradó – Szepesi Hírlap*, 1932. január 30.

¹⁰⁴ Felső-Szepes alatt a Poprád folyó völgyét, vagyis a Poprádi, Késmárki és Ólublói járás területét értem.

¹⁰⁵ ŠA PO, pb. PP, fond Okresný úrad v Poprade (OÚ PP), 31. kr., 398/34. prez. 178/34.

¹⁰⁶ A német kultúrszövetség. *Szepesi Híradó*, 1934. december 29.

¹⁰⁷ Bobřík, 2015. 126–127.

¹⁰⁸ Soják, Marián a kol.: *Velký Slavkov od praveku po súčasnosť*, Velký Slavkov: Obec Velký Slavkov, 2021. 265–266.

¹⁰⁹ ŠA PO, pb. PP, fond OÚ PP, 49. kr., 3/38. prez. 665/37.

¹¹⁰ „*Wir bleiben treu der deutsche Jungmannschaft und zugleich Deutschland!*” ŠA PO, pb. PP, fond OÚ PP, 49. kr., 3/38. prez. 44842/1937. prez.

a »*Karpathendeutsche Partei*« részére.¹¹¹ A durándi Árpád Mayerhöffer a Külhoni Németségért Egyesület (Verein für das Deutschtum im Ausland, VDA) drezdai központú szélesországi fiókja (Landesverband Sachsen) segítségével szervezhette meg ezt az utat, amelynek titkára, Moritz Leonhard Durach (1891–1963) 1931 tavaszán Késmárkra látogatott.¹¹² Talán ezért sem véletlen, hogy a ZDP régóta áhított célja, egy egységes német evangélikus egyházmegye megszervezése újabb lendületet kapott 1932–1933-tól, amellyel Andor Nitsch mint a Szlovenszkiei és Ruszinszkiei Német Evangélikus Szövetség elnöke megkísérelte a KDP felé orientálódó lelképásztorok támogatását visszanyerni.¹¹³ Összességében kijelenthető, hogy a KDP megalakulása, illetve a BdL és a ZDP közötti kapcsolat megszakadása messzemenő következményekkel járt: az addig hungarofil szepesi németiség körében elindult a nacionalizálás folyamata, amelyre a magyar kormányzati körökben pejoratívan „pángermán/nagynémet propagandaként” hivatkoztak. Azzal, hogy Franz Spina František Udržal második és Jan Malypetr első kormányában is miniszteri székhez jutott, a BdL és a KDP az iskolauty és a DKV útján próbált hatást gyakorolni a szepesi németiségre, amely potenciális szavazói bázist jelenthetett. A nacionalizálás folyamatát 1935 közepéig a cseh és szlovák kormánypartok is megelégedéssel figyelték, akik az ellenzéki magyar partok szépeességi befolyását a lehető legjobban kívánták minimalizálni. Ezen a téren az egyetlen akadályt Nitsch és a ZDP jelentette.

A lőcsei német reálgimnázium ügye

Amikor az 1931. évi szepesremetei helyhatósági választásokon Rudolf Göllner a nyíltan nemzetiszocialista ideológia mellett állást foglaló választási partját regisztráltatta, az nem lelt sem nagy visszhangra, sem nagy támogatottságra. A következő évben azonban egy olyan egyesület alakult meg Lőcsén, amely bár nyíltan nem vállalta fel Hitler iránti szimpátiáját, kapcsolatrendszerük viszont arra utal, hogy a nemzetiszocialista gondolat nem volt idegen számukra. A lőcsei járási főnökhöz 1932. március 29-én érkezett egy bejelentő lap, miszerint négy egyetemi hallgató április 1-jén a lőcsei német reálgimnáziumban egy új egyet alakuló gyűlést készülnék megtartani.¹¹⁴ Ez volt a Szlovenszkiei Német Cserkészek Egylete (Verein der deutschen Pfadfinder in der Slowakei), amelynek szervezeti felépítése egy 1931-ben kiadott németországi cserkészszabályzat (Reichsbefehl des Deutschen Pfadfinderbundes) instrukcióit követte. Nem véletlen, hogy e könyv egyik birtokosát, a jekel-

¹¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), fond Politikai osztály általános iratai (K 63), 60. d., 7/4. t., 47/pol./1931.

¹¹² Kováč, 1989. 78.

¹¹³ ŠA PO, pb. PP, fond OÚ KK, 8. kr., 560/33. prez.

¹¹⁴ ŠA PO, šp. SA LE, OÚ LE, 342. kr., 5897/33. adm. A Verein der deutscher Pfadfinder in der Slowakei levele a lőcsei járási hivatalnak, 1932. március 29.

falvai (Jaklovce, Jekelsdorf) származású Rudolf Klekner/Klekner Rudolf (1912–?) prágai jogászhallgatót választották meg az egyesület „feldmeister”-évé, helyettese pedig a hunfalvai születésű Friedrich Gretzmacher/Gretzmacher Frigyes prágai orvostanhallgató lett.¹¹⁵ Az egyesület lőcsei bázisának gerincét a német reálgimnázium diákságának nemzeti szempontból öntudatosabb rétege alkotta, szervezeti hálózatu- kat pedig kiterjesztették más szepesi településekre is, például Podolinban (Podolíneč, Pudlein), Hunfalván, Mateócon (Matejovce pri Poprade, Matzdorf), Szepesremetén, Iglón és Poprádon is rendelkeztek ún. Sippékkel (részlegek). Helyi támogatás nélkül Klekner és Gretzmacher kezdeményezése természetesen nehezen talált volna talajra, amelyet a DKV lőcsei és szepesudvardi tisztviselőitől (Leopold Brixel, Aurel Latzko, Anton Miloschewitsch stb.) kaptak meg.¹¹⁶ Ez a cserkészegylet azonban köszönő- viszonyban sem állt a Baden-Powell-i cserkészlet hagyányaival.

A lőcsei csendőrségi állomás értesülései szerint Kleknerék Árpád Kopasz/Ko- pasz Árpád¹¹⁷ házában udvarán található filagória alatt rendezték alkalmi találko- zóikat, ahol német hazafias dalokat énekeltek, és a Wandervogel-mozgalomhoz kö- tödő sajtótermékeket olvastak. Továbbá zsidóellenes magatartás jellemezte ezeket a német cserkészeket, akik gyakran összetűzésbe kerültek izraelita diáktársaikkal. Erről Ondrej Friedman, a lőcsei szlovák állami gimnázium egyik zsidó diákja tett vallomást, amikor Kurt Fritzel folytatott beszélgetése során megkérdezte, hogy mi történne, ha egy zsidó is részt venne a Pfadfinderek gyűlésein. Fritz röviden erre annyit válaszolt, hogy „széttépnék őt.”¹¹⁸ Állítólag olyan esetre is sor került, hogy Bedő Zsigmond rajz-geometria tanár felhívta kollégája, a diákok iskolán kí- vüli testnevelési tevékenységéért felelős Leopold Brixel figyelmét arra, hogy egyes Pfadfinderek a „Heil Hitler!”-frázist használják köszönéskor. A szudétanémet pro- fesszor erre – nem kevés iróniával – úgy reagált, hogy Gömbös Gyula ezért nem fog megharagudni rájuk.¹¹⁹ 1933 első felében a tanári kar egyre gyakrabban ta- lálkozott füzetbe és táblára rajzolt, illetve iskolapadba vésett horogkeresztekkel a gimnázium termeiben, májusban pedig Milan Rastislav Štefánik halálának év- fordulója alkalmából rendezett megemlékezésen egyenruhában és katonai rend- ben vonultak fel.¹²⁰ A cserkészegylet 17 tagja 1933 nyarán részt vett a gödöllői

¹¹⁵ ŠA PO, šp. SA LE, OÚ LE, 342. kr., 5897/33. adm. Oznamenie predsedníctva...

¹¹⁶ Chalupecký, Ivan – Suláček, Jozef: *Dejiny Levoče*, II. časť. Košice: Východoslovenské vya- datelstvo, 1975. 325.

¹¹⁷ Kopasz Árpád (1886–?) ügyvéd Szepesremetén született, ügyvédi irodával rendelkezett Lő- csén. Az impériumváltás után az OKP lőcsei szervezeténektagja, majd elnöke. 1922-ig Sze- pes megyei képviselő, 1923–1928 között járási képviselő a Lőcsei járásban. A lőcsei Szepesi Hitelbank igazgatótanácsának tagja.

¹¹⁸ ŠA PO, šp. SA LE, OÚ LE, 37. kr., 409/36. prez. 97/34.

¹¹⁹ Ďurkovská, Mária: Nemecké štátne reformné reálne gymnázium v Levoči 20. a 30. rokoch 20. storočia a aktivita jeho študentov v spolku Pfadfinderverein. *Človek a spoločnosť*, 19. roč. (2016), 3. č., 32.

¹²⁰ Chalupecký–Suláček, 1975. 326.

jamboree-n is, ahol állítólag a danzigi (Gdansk, ma Lengyelország) Hitlerjugend tagjai mellett verték fel sátraikat, akikkel baráti kapcsolatokat létesítettek. A Gödöllőre vezető útjuk Nyitrabányán haladt keresztül, ahol nemcsak Franz Karmasin-nal mint a DKV Karpathengaujának titkárával, hanem Leonhard Moritz Durachal, a VDA szászországi vezetőjével is találkoztak.¹²¹ Amikor 1933 októberében a Német Nemzeti Pártot (Deutsche Nationalpartei, DNP) és a Német Nemzetiszocialista Munkáspártot (Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei, DNSAP) feloszlatták/betiltották,¹²² a csehszlovák hatóságok már több hónapja figyelemmel kísérték a lőcsei német diákság e csoportjának magatartását. Klekner, akit 1933 augusztus végén a csendőrség államellenes tevékenység folytatására hivatkozva hallgatott ki,¹²³ ettől kezdve a csehszlovák szervek figyelmének középpontjában állt. Az egyesület szeptember 15-én tájékoztatta a lőcsei járási hivatalt az új elnökség összetételéről, a választás eredménye pedig azt mutatta, hogy mind Klekner, mind Friedrich Gretzmacher távozott posztjáról. Az előbbi helyét Friedrich öccse, ifj. Julius Gretzmacher/Gretzmacher Gyula (1909–?) brünni építészmérnök-hallgató vette át, akinél Szepesbélán házkutatást folytatott a csendőrség.¹²⁴ Mária Ďurkovská adatgyűjtése alapján megállapítható, hogy a lőcsei német reál gimnázium diákságának összlétszáma 1930–1933 között 188 és 214 között mozgott, amelynek kb. egyharmadát-egynegyedét az izraelita vallású tanulók tették ki.¹²⁵ Az 1933/1934-es tanévet követően a diákság létszáma megfeleződött, amely összefüggésben állt azazal, hogy az oktatásügyi minisztérium elrendelte a német reál gimnázium fokozatos megszüntetését.¹²⁶

¹²¹ ŠA PO, šp. SA LE, OÚ LE, 37. kr., 409/36. prez. 97/34.

¹²² Az 1929 végétől fokozatosan súlyosbodó világgazdasági válság Csehszlovákia legiparosítottabb területét, a németek által lakott határ menti régiót érintette a legérzékenyebben. A munkanélküliség és az egyre romló szociális helyzet a kisebbségek politikai radikalizálódásához vezetett, amelyet a szudétanémet politikai ellenzék két legfontosabb mozgalma, a DNP és a DNSAP hathatósan igyekezett kihasználni. A DNSAP látványos erősödésére, illetve a Volkssport nevű paramilitáris sportegyesület tevékenységére Jan Malypetr kormánya a parlamentáris, polgári demokráciákra kevésbé jellemző, drasztikus intézkedéssel válaszolt. A köztársaság védelmét szolgáló ún. rendtörvény 1933. júliusi módosítását követően a két pártot 1933. október–november folyamán rendeleti úton tiltották be.

¹²³ Kihallgatása alatt a következőképpen nyilatkozott Hitlerről és Németországról: „*Mi nem egy horogkeresztes tömörülés vagyunk, azonban szimpatizálunk a horogkeresztesekkel. Hitlerrel azért szimpatizálunk, mert Hitler nemzeti hősnak tekintjük, hiszen annyi munkanélküli embernek adott munkát, és a szétzilált Németországból egy rendezett birodalmat csinált. (...) Nagyon kevés olyan egyesületi tagunk van, aki a németországi hitlerizmussal ne azonosulna. Nemcsak Lőcséről, hanem az egész Szepességről beszélek.*” A zsidó diákok kapcsán azt mondta, hogy „*zsidókat nem fogadtunk egyesületünk soraiba, mert a zsidó nem német. Mindemllett egy zsidó sem jelentkezett nálam, azonban ha erre sor került volna, nem fogadtam volna el a jelentkezését.*” Idézik: Chalupecký–Sulaček, 1975. 326–327. és Ďurkovská, 2016. 32.

¹²⁴ ŠA PO, pb. PP, fond OÚ KK, 16. kr., 82/35. prez. 37/1935.

¹²⁵ Ďurkovská, 2016. 33.

¹²⁶ Chalupecký–Sulaček, 1975. 328.

Összegzés

Amikor a DKV és a DTV Szepességen kifejtett hatását vizsgáljuk, nehezen választhatjuk el a régió német illetőségű politikai erőitől és annak meghatározó szereplőitől. Miközben a szlovák történetírás a két egyület – már-már automatikusan – a KDP-vel hozza összefüggésbe, eredetileg a ZDP tagjai, illetve ahhoz közel álló személyek alapozták meg regionális jelenlétüket 1922 második felében. A források arra engednek következtetni, hogy az eredetileg – német nemzeti szempontból – öntudatosabb szudétanémetek által vezetett szervezetekben a Késmárk és környékén élő német polgárság két lehetőséget látott. A DKV hajlandó volt anyagilag támogatni a szepesi német tannyelvű iskolákat, amellyel nemcsak fenntartásukhoz járultak hozzá, hanem több esetben a német ajkú pedagógusok és evangélikus lelkészek juttatásait is biztosították. A tanintézmények támogatásával összefüggött a diákság, illetve az ifjúság megszervezése is, amelyet a DTV kezdett el, majd a DKV folytatott az 1930-as évek elejétől Josef Plott és Hermann Weigner késmárki titkársága idején. A szepesi német polgárság és gazdaréteg nem idegenkedett a német nyelvhasználat propagálásától, azonban az 1920-as évek folyamán betelepülő szudétanémet értelmiségiekkel szemben távolságtartók voltak. Ez egyrészt összefüggött lokálpatrióta öntudatukkal, amelyben a cipszer önazonosságon túl a nem-cipszer/idegen elemet a negatív konnotációval bíró „Hergelaufener” (bevándorló) fogalommal írták le. Ez legélénkebben Manouschek pártszakadása után került felszínre, legalábbis Andor Nitsch és a ZDP funkcionáriusai egyre jobban hangsúlyozták az „öslakosság” és a „bevándorlók” közötti különbséget, amely egyébként az ellenzéki magyar pártszövetség – főleg az OKP – retorikájába is jól beleillett. Másrészt közrejátszott ebben a gazdasági pragmatizmus is, mivel a jó módú szepesi német polgárság anyagi jóléte, felemelkedése és társadalmi státusza az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése után nemcsak veszélybe került, de Csehszlovákia létrejötte után a két legjelentősebb német illetőségű üzem több száz munkást volt kénytelen elbocsátani.¹²⁷

Az 1920-tól nyaranta érkező Wandervogel-csoportok, illetve Prága és Brünn német egyetemien tanuló szepesi német egyetemisták a DKV-fel igyekeztek szorosan együttműködni, hogy a német nyelvhasználaton túl a német nemzethez, illetve népközösséghez (Volksgemeinschaft) való tartozás érzését is elmélyítsék a helyi

¹²⁷ Amíg Karl Wein (1858–1935) késmárki textilgyáros az impériumváltás után kb. 400 munkást volt kénytelen elbocsátani, addig Scholtz Viktor/Viktor Scholtz és Albert Scholtz/Scholtz Albert mateócói vasgyárosok 1908-ban 800, 1920-ban pedig 271 személyt alkalmaztak. Vö. Malovcová, Božena: Politický a hospodársky vývoj mesta 1918–1945. In: Baráthová, Nora – Chalupecký, Ivan – Cintulová, Erika – Malovcová, Božena: *História Kežmarku od 2. polovice 18. storočia*. Kežmarok: Jadro, 2017. 138.; Štúr, Ludovít: Vývoj a sociálna politika podniku C. A. Scholtz. In: Soják, Marián a kol.: *Kapitoly z dejín Matejoviec*. Poprad-Matejovce: Mestský úrad – Obvodný výbor, 2001. 59.

németekben. Ezt próbálták elősegíteni az olyan szudétanémet pedagógusok is, mint Alfons Nitsch, Leopold Brixel, Anton Miloschewitsch vagy Arsenius Lindner. A német népdal- és táncoktatás, illetve a német népiességgel kapcsolatos amatőr színdarabok játsszása egyben politikai célokat is szolgáltak, hiszen azzal, hogy a BdL belépett a kormányba, illetve 1929-től a KDP szövetségesévé vált, Manouschek és Spina a Andor Nitsch-féle politika elsőszámú ellenfeleivé váltak. A svédleri gyufagyáros svájci emigrálását követően Fröhvirth a továbbiakban is érdekelt volt ebben az együttműködésben úgy, hogy párhuzamosan látta el a KDP elnöki, illetve a DKV Karpathengaujának vezetői posztját. Mindemellett nem jelenthető ki egyöntetűen, hogy a DKV szepesi szervezetei kizárólag a KDP befolyása alatt álltak volna, sőt, az átpolitizáltság ebben az időszakban (még) kevésbé volt jellemző. Érdeemes viszont számon tartani, hogy a DKV késmárki titkárságát csak kirendelt szudétanémetek vezették.

A világgazdasági válság idején látványosan megerősödő cseh- és morvaországi nemzetiszocialista mozgalom a régióban minimális hatást fejtett ki. A Klekner–Gretzmacher-féle egyesület – forrásaink szerint – bár nem állt kapcsolatban a cseh vagy a németországi nemzetiszocialista pártokkal, viszont a német nemzeti öntudat elmélyítésében érdekelt VDA mellett a Hitlerjugend tagjaival is kontaktust létesítettek. A jekelfalvai jogászhallgatóval készült csendőrségi kihallgatáson elhangzottak arról tanúskodnak, hogy nagyra tartotta Hitler németországi politikájának sikerét, a zsidóságot pedig nemzetiségi csoportként kezelte, élesen megkülönböztette a németiségtől. A Pfadfinder-jelenség megjelenése Lőcsén és a Szepességen az első pillanat volt, amikor a szepesi német fiatalokban a Volksgemeinschaft-hoz való tartozás érzése mellett már valami több is megjelent. Ebben pedig a DKV helyi és regionális tisztviselői is támogatták őket, főként Brixel professzor. Kezdeményezésüknek a helyi német közösség szempontjából súlyos következménye lett, hiszen a csehszlovák oktatásügy számára az egylet államellenes jellege jó ürügyet szolgáltatott a nemzetállami törekvések kivitelezésére. Pontosabban a német reál-gimnázium szlovákosítására, amelynek folyamata az 1936/37-es tanév elejére fejlődött be. A DTV 1922–1935 közötti tevékenysége kevésbé volt mérvadó, viszont a DKV-ről kijelenthető, hogy a szudétanémet értelmiségiek és pedagógusok fontos eszköze és csatornája volt, ahogyan elhelyezkedtek éstevékenykedtek a Szepességen. Azonban amikor a német nyelvhasználat és iskolatámogatáson túl a német nemzeti öntudat kialakulásának elősegítésére törekedtek, a cipszer polgárság ellen-szenvét váltották ki, amelynek – ahogyan láttuk fentebb – politikai vonzata is volt.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, fond Politikai osztály általános iratai (K 63)

Národní archiv České republiky, fond Ministerstvo zahraničních věcí, výstřiskový archiv

Štátny archív v Košiciach, pobočka Košice, fond Košická župa

Štátny archív v Košiciach, pobočka Spišská Nová Ves, fond Okresný úrad v Spišskej Novej Vsi

Štátny archív v Košiciach, pobočka Spišská Nová Ves, fond Okresný úrad v Gelnici

Štátny archív v Prešove, pobočka Poprad, fond Okresný úrad v Kežmarku

Štátny archív v Prešove, pobočka Poprad, fond Okresný úrad v Poprade

Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, fond Okresný úrad v Levoči

Štátny archív v Prešove, špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, fond Štátne zastupiteľstvo v Levoči

KORABELI SAJTÓ

Deutsche Stimmen, Karpathen Post, Prágai Magyar Hírlap, Szepesi Híradó – Szepesi Hírlap

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bobřík, Miroslav: Činnosť nemeckej telovýchovnej organizácie Deutscher Turnverband na Spiši v zrkadle historického obdobia 1918–1938. *Z minulosti Spiša*, 23. roč. (2015) 119–136.

Chalupecký, Ivan – Suláček, Jozef: *Dejiny Levoče*, II. časť. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1975.

Czáboczky Szabolcs: Szepesi németek az első Csehszlovák Köztársaságban. Historiográfiai áttekintés. *Századok*, 2023/3. 587–600.

Ďurkovská, Mária: Nemecká menšina na Spiši – jej spolky a kultúrno-spoločenská činnosť v 20. a 30. rokoch 20. storočia. *Človek a spoločnosť*, 14. roč. (2011), 4. č. 8–15.

Ďurkovská, Mária: Nemecké štátne reformné reálne gymnázium v Levoči 20. a 30. rokoch 20. storočia a aktivity jeho študentov v spolku Pfadfinderverein. *Človek a spoločnosť*, 19. roč. (2016), 3. č., 28–40.

- Houžvička, Václav: *Czechs and Germans 1848–2004: The Sudeten Question and the Transformation of Central Europe*. Prague: Charles University of Prague – Karolinum Press, 2015.
- Ilyés Zoltán: „A Szepesség a szepesieké”. Szepesi német autonómiatörekvések és lojalitáskényszerek a két világháború között. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Budapest: Balassi Kiadó, 2005. 193–203.
- Kasper, Tomáš – Kasperová, Dana: *Německé mládežnické hnutí a spolky mládeže v ČSR v letech 1918–1933*. Praha: Academia, 2016.
- Kováč, Dušan: *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871–1945)*. Bratislava: VEDA, 1989.
- Kováč, Dušan: *Szlovákia története*. Pozsony: Kalligram, 2011.
- Malovcová, Božena: Politický a hospodársky vývoj mesta 1918–1945. In: Barátová, Nora – Chalupický, Ivan – Cintulová, Erika – Malovcová, Božena: *Historia Kežmarku od 2. polovice 18. storočia*. Kežmarok: Jadro, 2017. 108–153.
- Popély Gyula: A magyar iskolaügy kálváriája (Cseh)Szlovákiában 1918–1945. In: Filep Tamás Gusztáv – Tóth László (szerk.): *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*, II. kötet, Budapest: Ister, 1998. 11–93.
- Schvarc, Michal: Politická agitácia a činnosť Karpatonemeckej strany v oblasti Hauerlandu na Slovensku v rokoch 1935–1938. *Historický časopis*, 52. roč. (2004), 1. č. 87–118.
- Soják, Marián a kol.: *Veľký Slavkov od praveku po súčasnosť*. Veľký Slavkov: Obec Veľký Slavkov, 2021.
- Sulaček, Jozef: Roky 1918–1948 v dejinách a v živote obyvateľov Vondrišľa. In: Nižnanský, Branislav (zost.): *Nálepkovo – Vondrišiel. Monografia obce*. Levoča: Modrý Peter, 1995. 104–159.
- Sulaček, Jozef: Na prahu novej republiky. In: Chalupický, Ivan (zost.): *Dejiny Popradu*. Košice: Oriens, 1998. 199–209.
- Sulaček, Jozef: Administratívno-správny a spoločensko-politický vývoj v rokoch 1919–1938. In: Chalupický, Ivan (zost.): *Dejiny Popradu*. Košice: Oriens, 1998. 210–238.
- Sulaček, Jozef: Veľká Lomnica v štátno-politických premenách (1918–1948). In: Labuda, Vladimír – Šmálik, Michal (zost.): *Dejiny Veľkej Lomnice*. Huncovce: Vladimír Labuda – Grafík, 2008. 120–169.
- Štúr, Ľudovít: Vývoj a sociálna politika podniku C. A. Scholtz. In: Soják, Marián a kol.: *Kapitoly z dejín Matejoviec*. Poprad-Matejovce: Mestský úrad – Obvodný výbor, 2001. 49–67.
- Zavatzky, Günter: *Mníšek nad Hnilcom*. Sabinov: Dino, 2017.